

О. О. Крютченко

НА КОРДОНІ ЗІ СТЕПОМ. ПІВДЕННА ГРУПА ГОРОДИЩ СКІФСЬКОГО ЧАСУ ДНІПРО-ДОНЕЦЬКОГО ЛІСОСТЕПУ

Стаття присвячена дослідженню системи поселенських структур та поховальних комплексів розташованих вздовж Муравського шляху, на кордоні зі степом. Мова йде про п'ять городищ, майже шістдесят селищ, три могильники та два пункти з окремими впускними похованнями, що компактно розташовані на півдні Лісостепу та належать сіверськодонецькій групі пам'яток скіфської доби.

Ключові слова: Сіверськодонецька група пам'яток, скіфський час, городища, поселення, поховання, поселенська структура.

Починаючи з середини — другої половини VI ст. до н. е. на теренах Дніпро-Донського Лісостепу фіксується розширення мережі укріплених поселень (Моруженко 1969). Результати дослідження Більського городища (Шрамко 1975), Перекіпського валу на Харківщині (Крютченко 2017) та низки поселень вздовж Муравського шляху (Шрамко 2003; Гречко 2010, с. 32, 101), нашою думкою, що функції цих фортифікацій були набагато ширшими ніж просто захист жителів лише прилеглих селищ. Окрім оборонних, їх наділяють низкою соціальних та певних адміністративних функцій в рамках окремих мікрорегіонів Лісостепу або, навіть, всієї Скіфії (Гречко 2010, с. 28; Дараган 2017). Негативним фактором у розробці проблеми місця та призначення городищ є низький рівень їх дослідження. Більшість з них лише шурфувалося. Зважаючи на це, ми можемо говорити про пряму залежність ступеню вивченості окремих пам'яток від розуміння їх місця в поселенській структурі. Для прикладу наведемо оцінку ролі широковідомого Люботинського городища у порівнянні з городищем біля хутору Городище. Матеріали першого введені до наукового, тому

воно стало одним з традиційних об'єктів для ілюстрації історичних подій Лісостепу (Шрамко 1998). Друге, яке цілком вірогідно, відіграло роль великого регіонального центру (Граков 1971) досі не отримало справедливої оцінки серед дослідників.

Причини стрімкого збільшення кількості городищ, на наш погляд, слід пов'язувати з погіршенням військово-політичної ситуації у VI ст. до н. е. у Східній Європі. Це питання значно ширше ніж тема нашого дослідження. Укріплені поселення мали різне значення, яке інколи змінювалось протягом їх існування. В цій роботі ми підбиваємо підсумки вивчення групи поселенських та поховальних комплексів розташованих вздовж Муравського Шляху, на кордоні зі степом. Йдеться про п'ять городищ (Семенов-Зусер 1949; Шрамко 1972; Колода 2003; Крютченко 2018), майже шістдесят селищ (Левицький 1948, с. 3—23; Шрамко 1955, с. 5; 1957, с. 8; 1958, с. 4; 1967, с. 28; 1968, с. 31; 1972, с. 12; 2001, с. 4—12; Андрієнко 1970, с. 4; Радзиевская 1974, с. 7; Справочник... 1977, с. 72, 74—78, 80, 119; Буйнов 1977, с. 5, 8; Колода 1987, с. 15; 1990, с. 9—12; Ревенко 1999, с. 5—6, 8—10; Задников, Шрамко 2003, с. 38; Скирда 2010; Шрамко, Голубева, Задников 2010, с. 383; 2013; Крютченко 2018), три могильники (Багалей 1905, с. 40; Справочник... 1977, с. 78; Гречко, Шелехань 2012; Окатенко 2015, с. 235—236) та два пункти з окремими підкурганними та впускними похованнями (Бандуровський, Буйнов 2000, с. 46), що компактно розташовані на півдні Лісостепу та належать сіверськодонецькій групі пам'яток скіфської доби (рис. 1; додаток). Виокремлення даного регіону відбулось виключно з позиції розгляду місця розташованих поряд городищ в їх історичному оточенні,

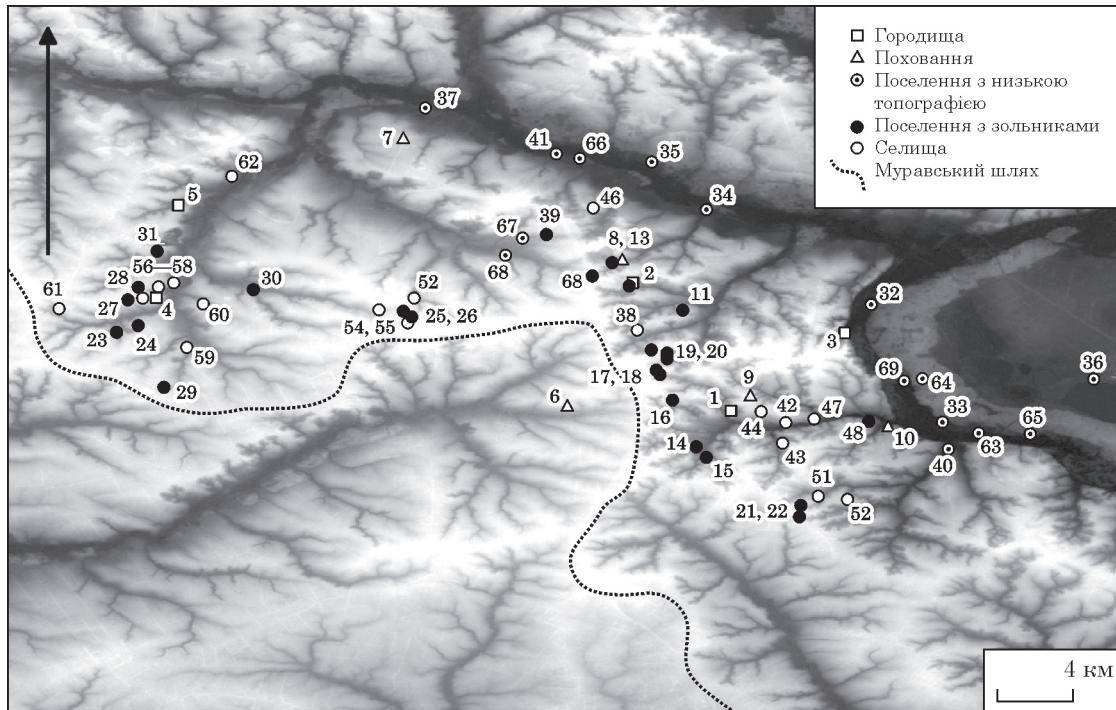

Рис. 1. Схема розташування і топографія поселенських і поховальних пам'яток скіфського часу південної частини сіверськодонецького Лісостепу. Номери на карті відповідають номерам додатку

та ні в якому разі не претендує на виділення його складових об'єктів в окремий соціокультурний елемент. Матеріали середньоскіфського часу домінують на поселенських пам'ятках домінують. Майбутні дослідження, можливо, дадуть матеріали кінця V—IV ст. до н. е., як це мало місце на Новоселівському поселенні (Пеляшенко 2012).

Обрана територія, знаходиться в лісостеповій течії р. Сіверський Донець, навколо розгалуженої системи ярів, що утворилися між його правими притоками. З півночі кордоном цього регіону є р. Мжа з лівобережними плавнями, на заході — басейн р. Вільхуватки (права притока Мжі), з півдня межа проходить по Дніпро-Донському вододілу до басейну р. Бишкін (правий приток Сіверського Дінця), зі сходу — р. Сіверський Донець та його заплава. В скіфські часи це була остання ділянка, на якій зустрічалися великі лісові масиви, далі на південь ліс тягнувся тонкою смугою вздовж Дінця до меж сучасного міста Балаклея, де перейшов в степ. Вірогідно, в давні часи лісові масиви вкривали середні та нижні течії басейнів невеликих приток рік, тоді як простір вододілу лишався вільним. З півдня, між витокami р. Берека та Орілька та далі на північ, оминаючи значні водні перешкоди, вздовж вододілу проходила трансзональна сухопутна комунікація — Муравський Шлях. Вона з'єднувала територію від кримського Перекопу, на півдні, до району сучасного м. Тула, на півночі (Рудаков 1890—1907 рр.).

В обраному регіоні на сьогодні відомо п'ять городищ. Одне з них **Нововодолазьське**, не-

щодавно виявлене В. М. Окатенком та ще не введено у науковий облік. Виходячи з даних супутникових знімків, це городище, округлої в плані форми, розташоване на мису лівого берега р. Вільхуватки, у її середній течії. Городище знаходиться на південній околиці смт Нова Водолага Харківської області. Питання його датування, системи оборонних споруд та потужність культурного шару залишаються відкритими.

Таранівське городище. Розташоване у 4,5 км на північний схід від с. Таранівка Зміївського р-ну Харківської обл. (рис. 1: 2; 2). Уперше пам'ятка згадується у пояснювальному тексті до археологічної мапи Харківської губернії. Д. І. Багалій відмічав, існування городища біля р. Вільшанка у 5 верстах на північ від с. Таранівка (Багалей 1906, с. 35). У 1976 р. поселення оглянула експедиція ХДУ під керівництвом Ю. В. Буйнова. У звіт воно увійшло під назвою городище біля с. Вільшанка. Дослідником був вперше складений окомірний план, та зібраний підйомний матеріал. За наявним матеріалом городище було зараховано до скіфського кола пам'яток (Буйнов 1976, с. 28—29). В результаті розвідки А. В. Криганова у 1995 р. вдруге був складений окомірний план. При зборі підйомного матеріалу дослідник відмічав наявність невеликої кількості керамічних виробів салтівської культури. У звіт пам'ятка увійшла під назвою Жуківське городище (Крыганов 2000, с. 59—61). У 2012 та 2014 рр. експедицією ХНУ ім. В. Н. Каразіна під керівництвом автора, був складений його детальний опис, зроблений інструментальний план та проведено шурфування городища.

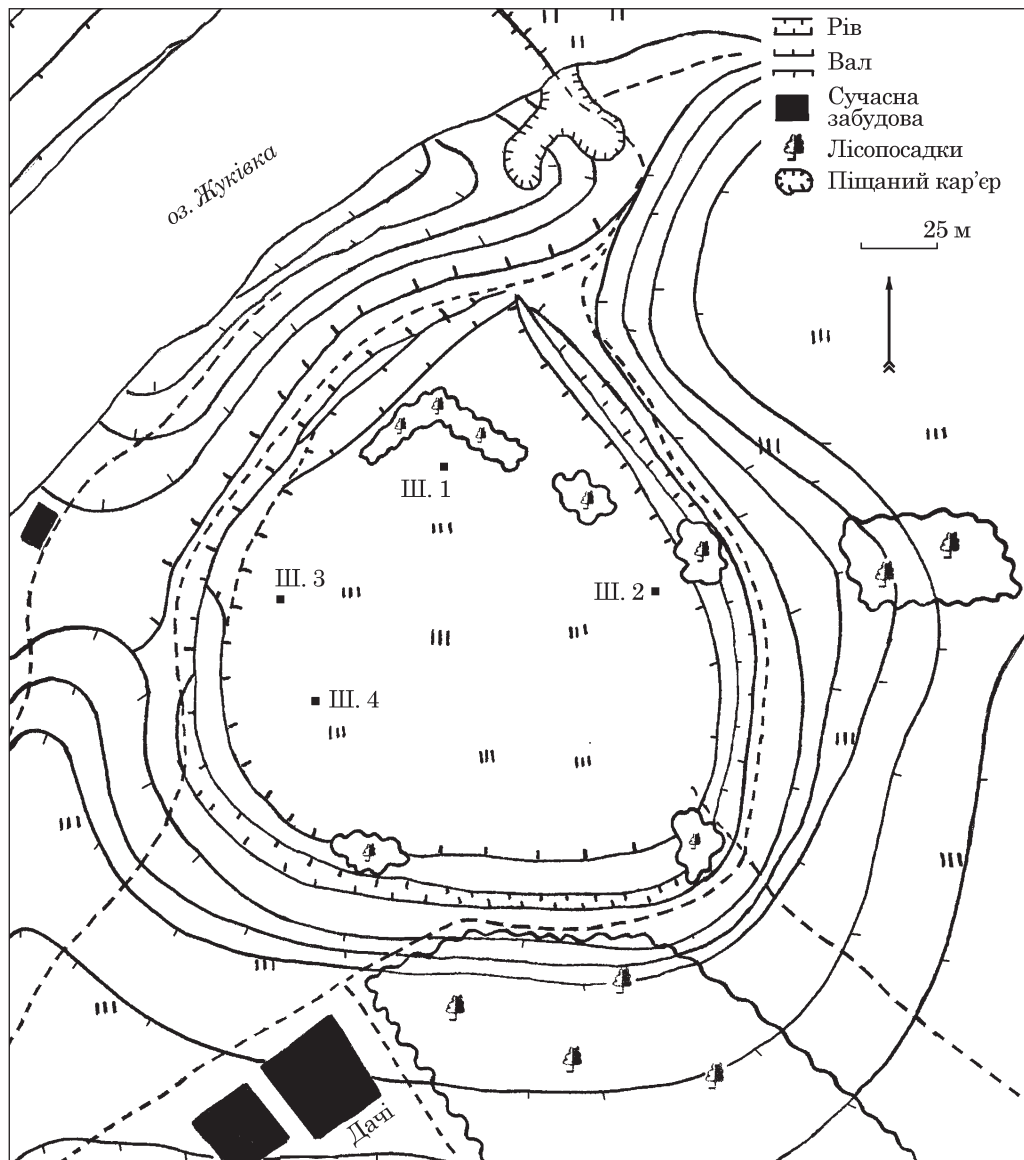

Рис. 2. План-схема Таранівського городища

Пам'ятка скіфського часу розташована на південному (правому) березі озера Жуківка (рис. 2). Зйомка плану показала, що площа внутрішнього майданчика городища складає 2,2 га. Воно займає мис підтрикутної в плані форми, що з заходу та сходу оточений ярами, північно-західна його частина виходить до озера. У північній частині мису простежується тонкий перешийок, що з'єднує його із корінним берегом (в цьому місці розрив між лінією вал-рив та ескарпом утворює давній в'їзд на городище). Оборонні вали чітко простежуються із західної, південної та північно-східної частини укріплення. Загальна довжина валу становить 420 м. У північно-західній частині, зі сторони озера, вали візуально не простежуються, схил до озера ескарпований. Висота над рівнем поверхні озера коливається від 17 до 23 м.

На городищі закладено чотири шурфи загальною площею у 16 м² та зібраний підйомний матеріал (рис. 2). У північно-західному

куті шурфа 3, на рівні суглинку зафіксована частина ями округлої в плані форми (рис. 3: 1). Діаметр її складав до 0,8 м, дно зафіксоване на глибині 0,6 м від сучасної денної поверхні. Яма мала чорноземне заповнення у придонній частині зафіксований затшок потужністю 0,02—0,05 м. У верхній частині ями на глибині 0,4 м знайдений фрагмент дна та дев'ятнадцять стінок від ліпного горщика, уламок кварциту (рис. 3: 2).

Шурфування встановило наявність слабко-насиченого культурного шару потужністю від 0,2 до 0,4 м. Матеріали шурфування та підйомний матеріал дозволяють віднести пам'ятку до V—IV ст. до н. е., городище **Велика Гомільша**. Займає мис підтрикутної в плані форми, що орієнтований вершиною на північний захід. Висота його над рівнем озера складає 25 м. З північної та західної сторони до мису підходять глибокі яри. Із західної сторони городища розташоване озеро, що було утворене в результаті

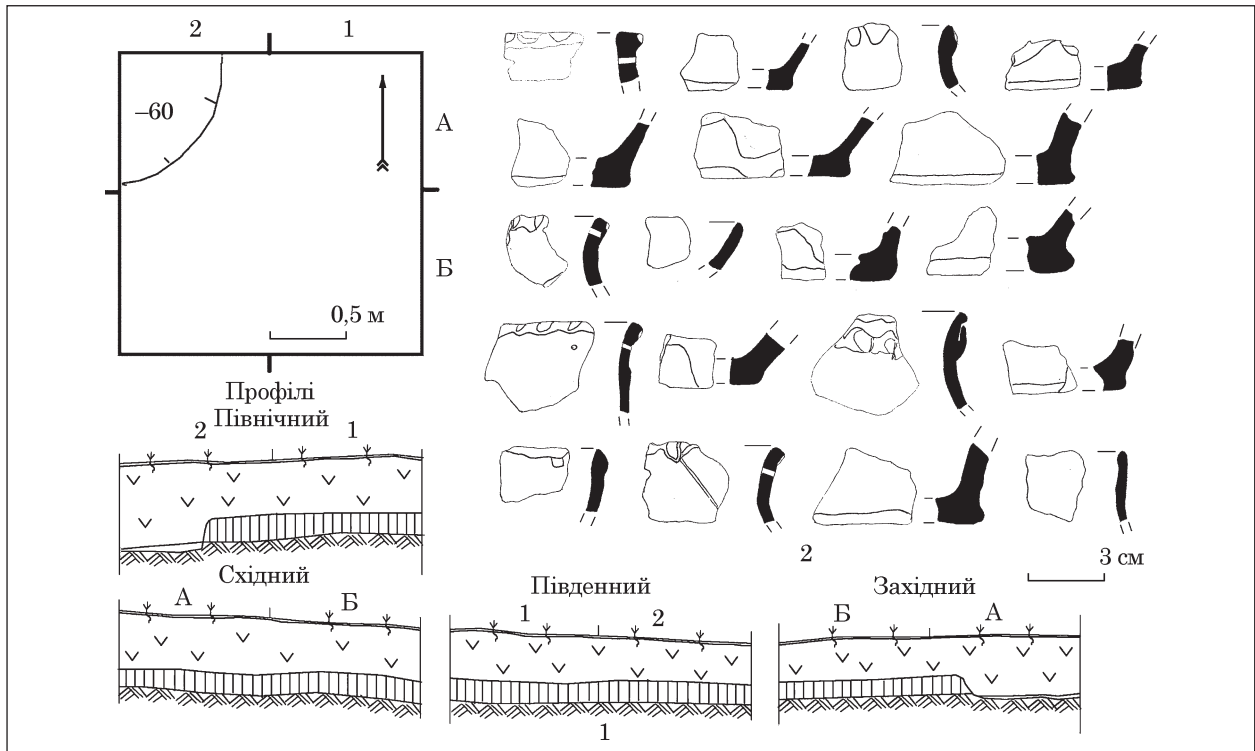

Рис. 3. Таранівське городище: 1 — план шурфу 3; 2 — фрагменти ліпного посуду

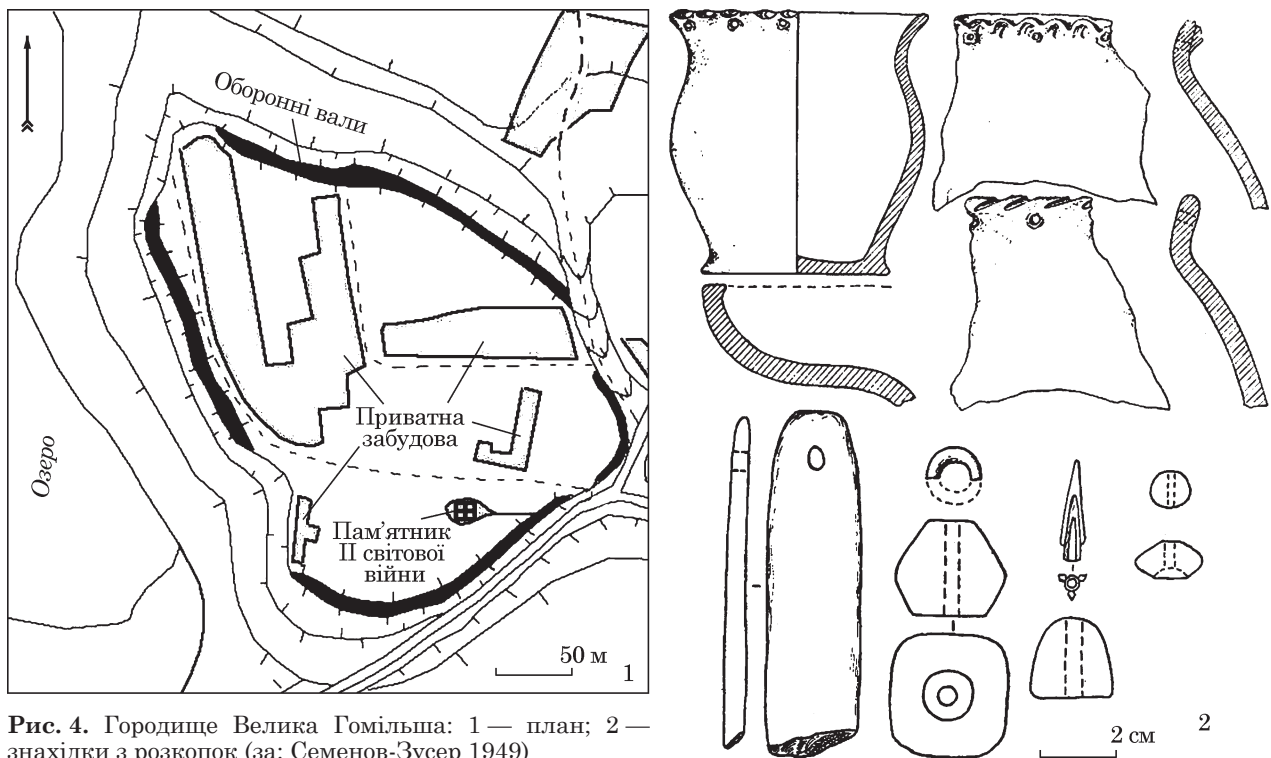

Рис. 4. Городище Велика Гомільша: 1 — план; 2 — знахідки з розкопок (за: Семенов-Зусер 1949)

будівництва дамби на невеличкій безіменній притоці р. Гомільша у 1970-х рр. (рис. 1: 1; 4).

У ході робіт 2014 р. була уточнена площа городища, що вписана у лінію укріплень, яка становить 6,2 га (7 га за даними С. А. Семенова-Зусера). Вал та рів зберігся лише на північній, західній та південній ділянках. Тут висота валів сягає 1,5—2 м при ширині до 12 м.

В інших місцях вони або сильно розорані, або повністю знищені в результаті господарської діяльності місцевих жителів. Периметр городища складає 1014 м. На сьогодні культурний шар у багатьох місцях пошкоджений щільною забудовою, практично вся його територія знаходиться під приватними садибами. У південній частині пам'ятки розташований парк, на

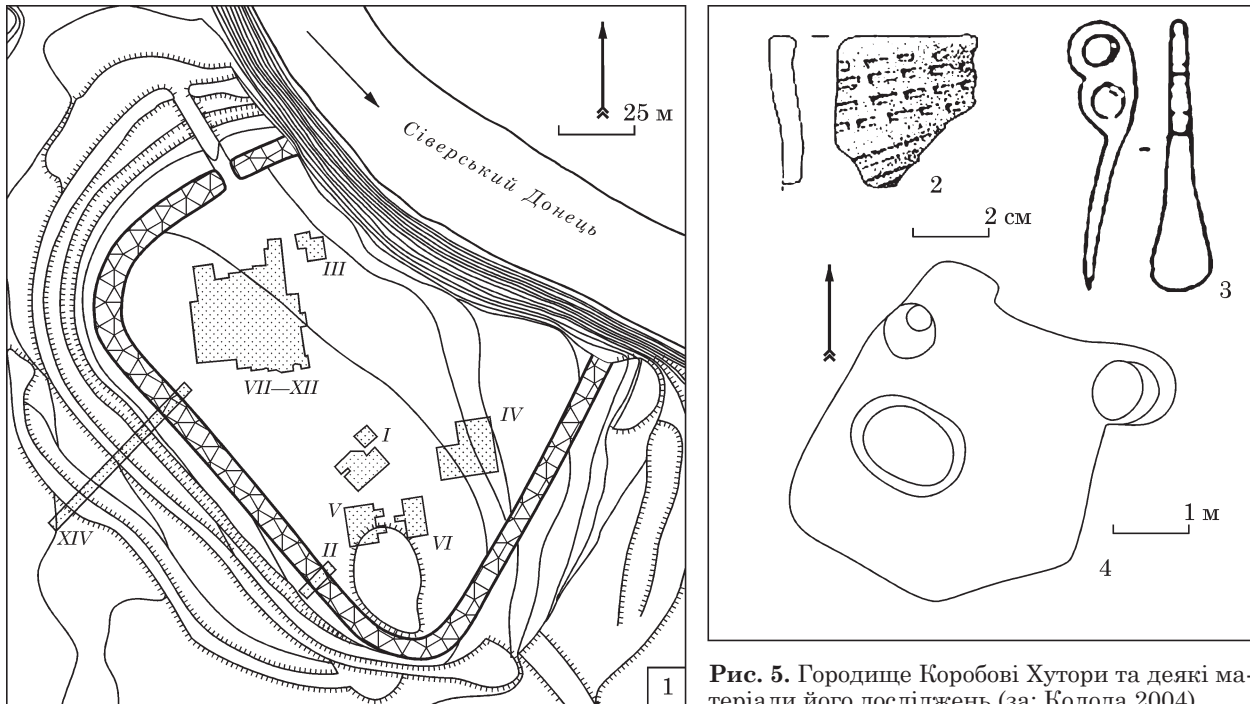

Рис. 5. Городище Коробові Хутори та деякі матеріали його досліджень (за: Колода 2004)

території якого розташовані дві великі будівлі та меморіал жертвам другої світової війни.

У 1948—1949 р. на городищі проводив розвідки та розкопки С. А. Семенов-Зусер. Два розкопа були закладені на майданчику городища, та проведено 3 перетини оборонних споруд на його західній стороні. Загальна розкрита площа склала близько 1500 м² (Семенов-Зусер 1949, с. 21). У перетинах оборонні споруди мали один будівельний період, матеріали знайдені в культурному шарі поселення дозволяють датувати його в межах V—IV ст. до н. е. (Гречко 2010, табл. 1), городище **Коробові Хутори**. Розташоване між селами Коробові Хутори та Гайдари Зміївського р-ну Харківської обл. (рис. 1: 3; 5). Воно займає мис правого корінного берега р. Сіверський Донець, його площа становить 1,5 га. Вперше пам'ятка згадана у праці Д. І. Багалія (Багалей 1905, с. 35). У 1920-х рр. його опис виконав М. К. Фуке (Фуке 1931, с. 104—105). Б. А. Шрамко заклав три розкопки та здійснив перетин валу (Шрамко 1955, с. 13—20). Надалі розвідки на пам'ятці проводили І. І. Ляпушкін (Ляпушкин 1961, с. 80), С. О. Плетньова (Плетнева 1955, с. 7—10, рис. 6), Г. Є. Афанасьєв (Афанасьєв 1987, рис. 64). У 1998—1999 рр. розкопки на городищі проводив В. К. Міхеев (Міхеев 1999). У 2003—2004 рр. на городищі були проведені роботи під керівництвом В. В. Колоди. Під його керівництвом здійснені додаткові дослідження оборонних споруд, та розкопки на території внутрішнього майданчика (Колода 2004).

Загальна розкрита площа на городищі становить біля 1500 м². Розкопки показали, що ця багаточасова пам'ятка містить знахідки городецької, скіфської, пеньківської, роменської

та салтівської культур. Перші захисні споруди були зведені ще в скіфський час, та були перебудовані повторно вже в епоху середньовіччя. Залишки матеріальної культури скіфського часу зафіксовані у культурному шарі, житлових та господарчих спорудах (рис. 5: 4). Серед знахідок на городищі, слід відмітити фрагмент городецької кераміки (рис. 5: 2). До скіфського часу належать зокрема, залізний кінський наносник з двома отворами та теслоподібною лопатою (рис. 5: 3) та фрагмент амфори типу Солюха 2. Хронологічні межі існування скіфського поселення можна окреслити в межах кінця V—IV ст. до н. е. (Колода 2004; Гречко 2010, табл. 1).

Червоносівське городище. Зафіксоване у 1971 р. місцевим вчителем Строкелей між сел Стулепівка та Караван Нововодолазького р-ну Харківської обл. (рис. 1: 4; 6). У 1972 р. розвідки на ньому проводив Б. А. Шрамко (Шрамко 1973). Пам'ятка займає мис високого лівого берега р. Вільхуватки її площа становить 4,4 га. З півночі та півдня до нього підходить дві яруги, з напольної сторони городищенський мис відсікає невеличкий вал та рів. За матеріалами шурфування та підйомним матеріалом (див. далі: рис. 9: 1) городище датується серединою-другою половиною VI—V ст. до н. е. (Шрамко, Задников 2003).

Усі городища даного регіону — типові мисові фортифікації. Таранівське та Великомильшанське складаються з одного двору та захищені однією лінією укріплень по всьому периметру. Поселення Коробові Хутори де укріплення з північної та східною сторони складаються з трьох оборонних ліній, також на ньому простежені додаткові укріплення входу.

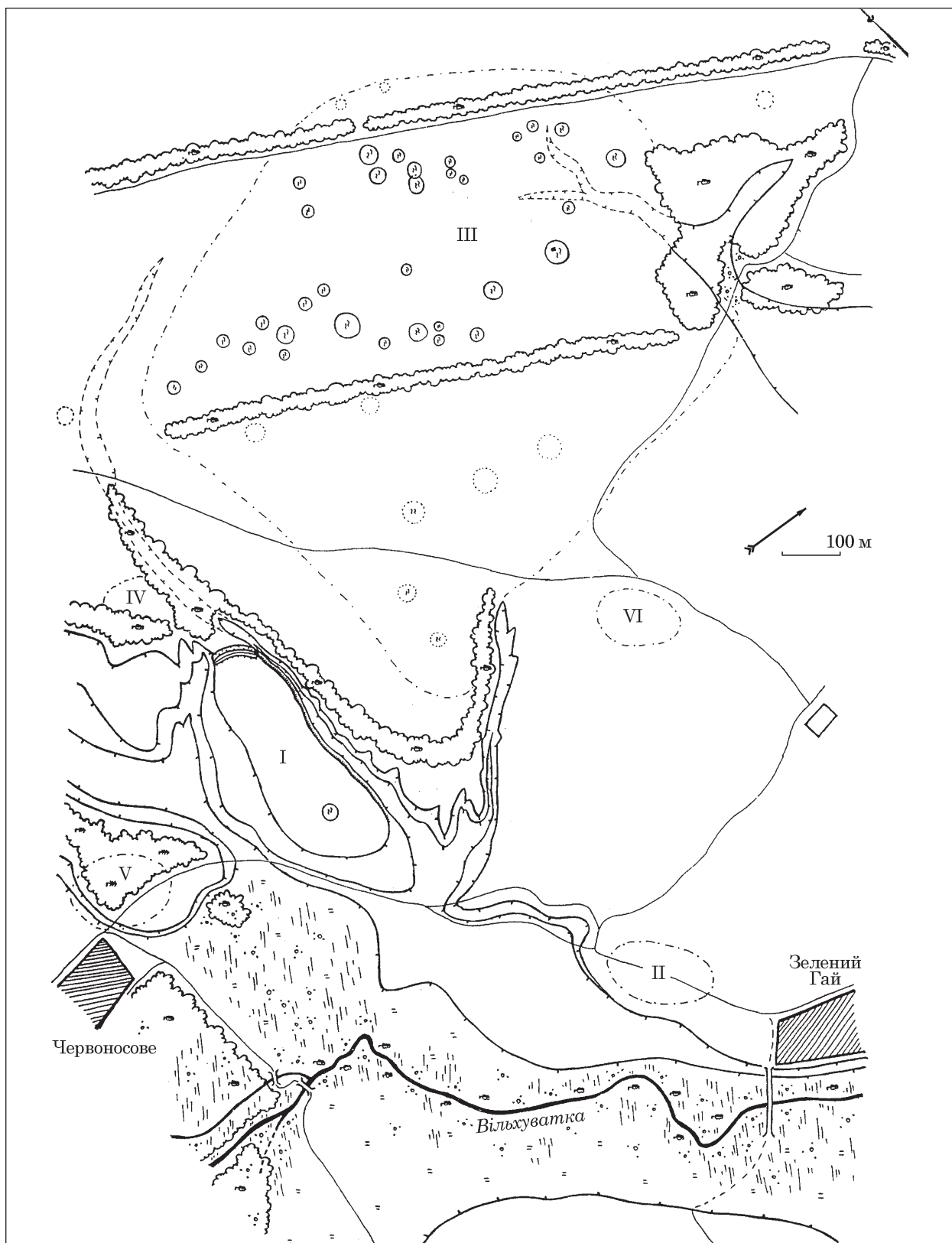

Рис. 6. Червоносівське городище та його округа (план А. О. Зорі)

Червоносівське городище має сліди оборонних споруд лише з напільної сторони (рис. 6). Таранівське, Великогомільшанське та Червоносівське укріплення оточені кущами відкритих поселень та тяжіють до Муравського

Шляху. Їх віддаленість по вододілу становить 4,8—7 км. В той час, для Нововодолазьського укріплення та Коробових Хуторів ця відстань становить 13—14 км, а в околицях останнього не відомі синхронні стаціонарні поселення.

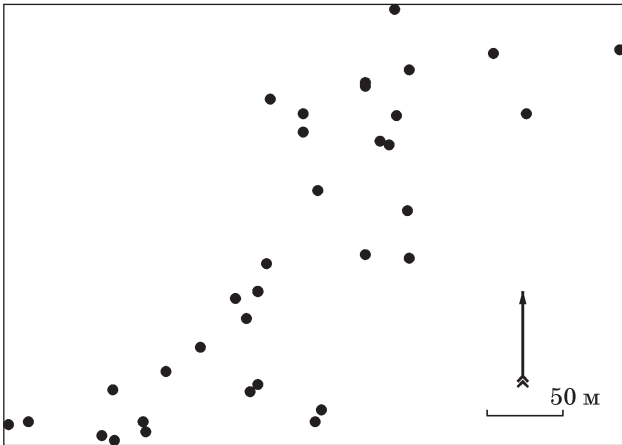

Рис. 7. Схема розташування зольників в ур. Заповітне

Більшість стаціонарних поселень розташовані, головним чином, на плато вздовж системи ярів малих правих приток р. Мжа та Сіверський Донець. Серед них можна виокремити три типи. До першого відносимо поселення з зольниками (рис. 6—8), до другого — без них, третій тип — поселення на дюнах або займають край першої надзаплавної тераси., селища першої категорії представлені 21 пунктом, п'ять з них були досліджені шляхом розкопок (Новоселівка, Завадівка, Червоносове III, Мисове I та II), селище Новоселівка розташоване на правому корінному березі р. Вільхуватка. Воно має дві великі групи зольників (рис. 8: 2), між якими помітна хронологічна різниця (Пе-ляшенко 2013, с. 342). Селище широко досліджувалось, отримані в ході розкопок матеріали дозволяють датувати його в межах V—IV ст. до н. е. (Шрамко 2010, с. 376—377; Шрамко, Пе-ляшенко, Задніков 2011, с. 446—446; Коло-да 2012, с. 337—338; Окатенко, Голубева 2012, с. 341; Пе-ляшенко 2012, с. 341—342; Голубева 2013, с. 247). Дослідники відмічають, що біль-шість розкритих на поселенні жител належать до типу наземних, близьких до кола в плані споруд, заглиблених у материк не більше ніж 0,15—0,4 м. В середині таких будівель за пооди-нокими винятками не фіксуються опалювальні елементи. Загалом, на поселенні вони представ-лені винесеними за межі приміщень відкрити-ми вогнищами (Пе-ляшенко 2012, с. 342), посе-лення Завадівка розташоване на плато лівого берега р. Вільхуватки. Представлене 16 золь-ними насипами. Матеріали шурфування на зольника 6, проведеного І. Б. Шрамко (Шрамко 2001, с. 9—11) дозволяють датувати пам'ятку серединою VI — початком V ст. до н. е. (Шрам-ко, Задніков 2003, с. 39).

На селищі Червоносове 3, що також розта-шоване на плато лівого берега р. Вільхуватки було зафіксовано 34 зольники (рис. 6) (Шрам-ко 1958, с. 17; 1998, с. 125; Шрамко, Задни-ков, Зоря 2004, с. 28). Під час шурфування

виявлено матеріали середньоскіфського часу (рис. 9: 2).

На поселенні Мисове I, розташованому у верхів'ях р. Гомільша зафіксовано 16 зольних насипів. Один з них (№ 1) був повністю до-слідила В. Є. Радзієвська (Радзиевская 1975, с. 1—3). У ході розкопок зафіксовано два роз-вали глинобитних пічок. Отримані матеріали дозволяють датувати його кінцем VI — V ст. до н. е., синхронно поселенню Мисове II (Радзиев-ская 1974, с. 7—8).

У 1970 р. експедиція ХДУ ім. Горького під керівництвом В. П. Андриєнка оглянула два селища з зольниками на околиці села Верх-ній Бишкін. У шкільному музеї зберігалися два кинджала ранньоскіфського часу з бруско-подібним навершям та ниркоподібним перех-рестям, бронзові вістря стріл кінця VII — IV ст. до н. е., глиняні мініатюрні посудини та дрібна зооморфна пластика, кістяна грибоподібна за-стібка, оселок та обточена стіночка ліпної посу-дини (рис. 9: 3) (Андриєнко 1970, с. 4). Не мож-на виключати, що знахідки клинкової зброї є випадковими та не пов'язані з поселеннями, а співвідносяться з пересуванням загонів воїнів по Муравському Шляху у ранньоскіфській час.

Планіграфічні дослідження довели, що більшість поселень із зольниками тяжіють до верхів'їв невеликих приток та розташовані на плато. Таке розташування, зумовлено зручні-стю ведення землеробства на ділянках вільних від лісових масивів та близькістю до джерел води.

Другий тип репрезентований 25 селищами. Більшість з них сильно пошкоджені оранкою. Дослідження на них, в основному, обмежува-лись лише описами та збором підйомного ма-теріалу. Ми не можемо впевнено казати про те, що в давні часи, в певній їх частині не було зольних насипів. Для більшості з них місце розташування ідентичне поселенням з зольни-ками. Виняток становить група з семи селищ, що знаходяться ближче до середньої течії рі-чок третього порядку (Велика Гомільша 1—2, селище в ур. Вовківня, Бірочок, Верхній Біш-кін 3—4 та Нововодолазьське).

Група з трьох поселень з зольниками розта-шована впритул до Червоносівського городища (рис. 6) (Шрамко, Задніков 2003). Матеріали зібрані на їх поверхні зазвичай дають широку дату в межах VI—V ст. до н. е. (рис. 9: 2).

До третього типу відносяться поселення, що розташовані на дюнах (6 пунктів) або займають край першої надзаплавної тераси (7 пунктів), вздовж Мжі, другої Вільхуватки та Сіверського Дінця. Їх дослідження також зазвичай обмежу-вались виключно збором підйомного матеріа-лу. Пам'ятки з низькою топографією представ-лені окремими селищами зі слабковираженим культурним шаром, які традиційно ототожню-ють з сезонними пасовиськами у плавневих

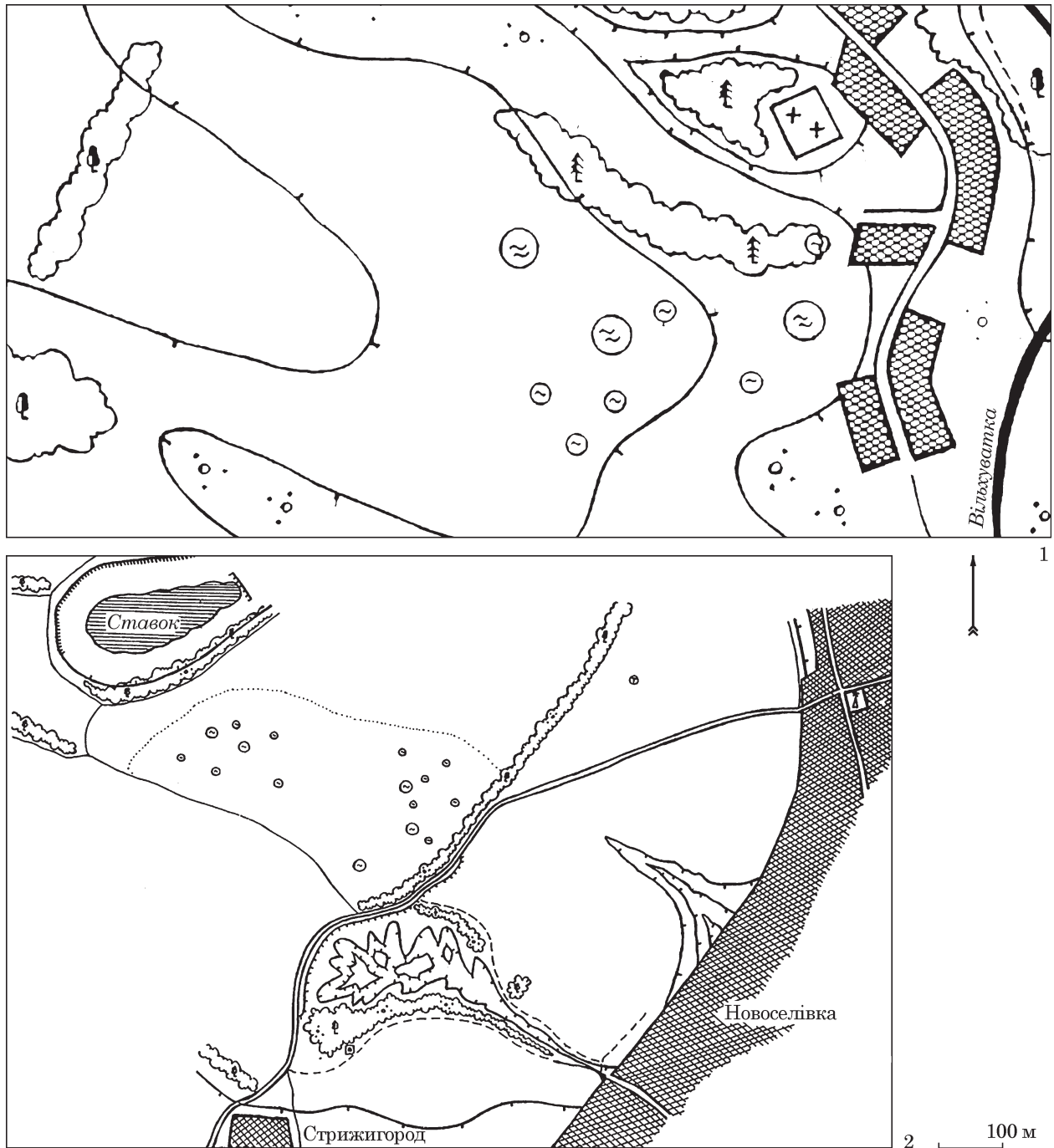

Рис. 8. Поселення з сольниками: 1 — Дементьєве; 2 — Новоселівка (плани А. О. Зорі)

луках (Шрамко 1962, с. 207; Бондар 1974, с. 11, 103). Питання про те чи пов'язані вони з господарською діяльністю рухливих скотарів (перегону), чи відображають певну сезонну діяльність осілого населення (вигому худоби або землеробства на луках) досі є не вирішеним. Їх порівняна віддаленість від основного масиву поселень та відгородженість великими водними артеріями схиляє до першої думки. Через брак інформації визначити хронологічні межі їх існування наразі не можливо. Багато дослідників традиційно зараховують подібні пам'ятки до V—IV ст. до н. е. (Гречко 2010, с. 25).

Основна маса досліджених у регіоні поховань датована V—IV ст. до н. е. Поховальні комплекси представлені курганными могильниками та впускними похованнями, що зазвичай розташовані на плато та мисах, що утворені великими водними артеріями та їх притоками. Цю групу скіфських поховань вперше виокремив Д. С. Гречко (Гречко 2010, с. 44—45; Гречко, Шелехань 2012).

У південній частині на території середньовічного городища Суха Гомільша у курган доби бронзи було впущено чотири поховання пізньоскіфського часу. Два поховання були

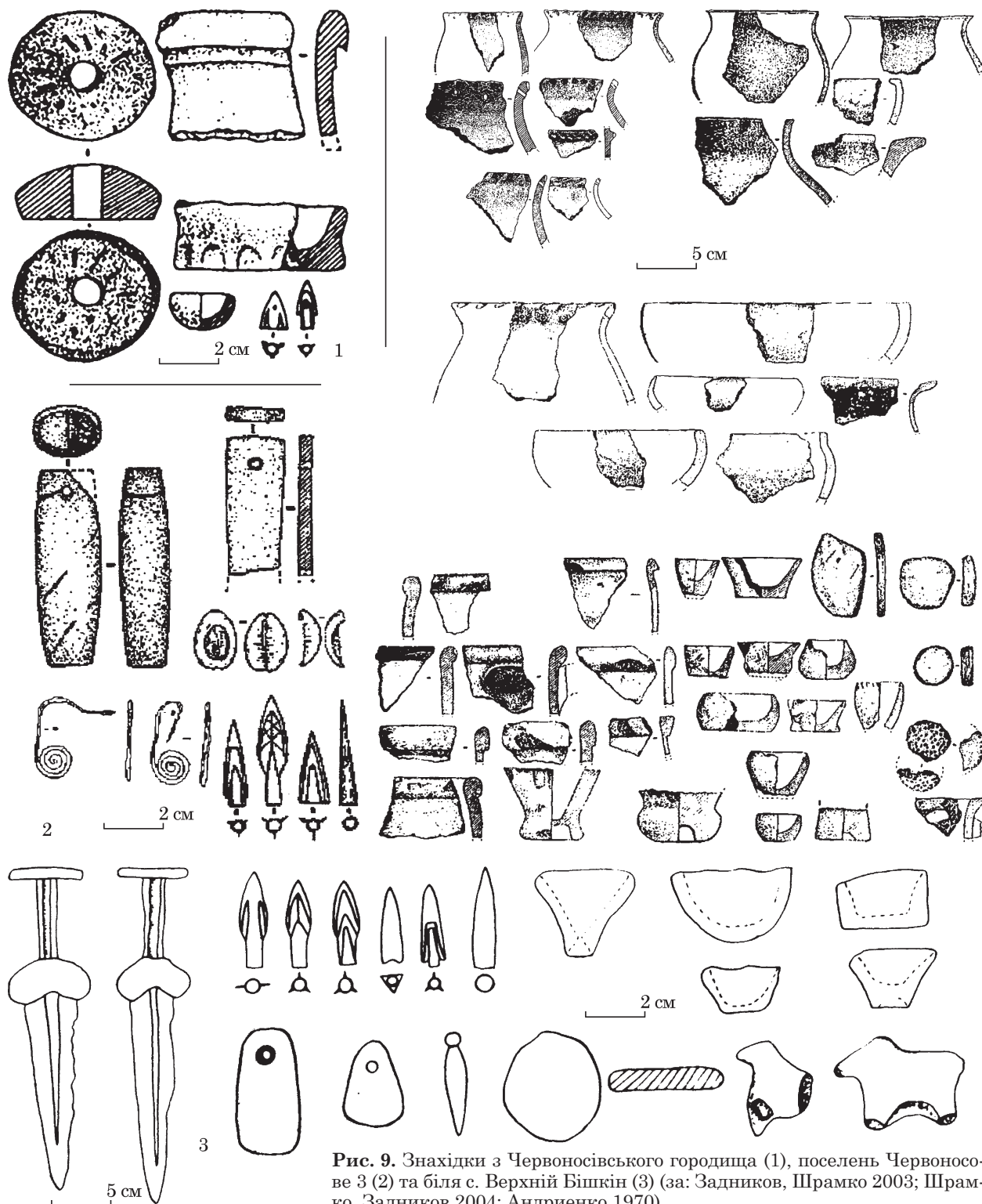

Рис. 9. Знахідки з Червоносівського городища (1), поселень Червоносове 3 (2) та біля с. Верхній Бішкін (3) (за: Задников, Шрамко 2003; Шрамко, Задников 2004; Андриенко 1970)

орієнтовані на захід, один на південь і один на північний-захід. Контури поховальних конструкцій простежити не вдалось. Речовий матеріал був представлений бронзовими вістрями стріл (Буйнов, Михеев 1988, с. 88, рис. 1).

Курганний могильник Велика Гомільша розташований в лісі у 2,5 км на схід від однойменного села. За планом Б. А. Шрамко налічує понад 700 насипів та один майдан (Шрамко, Михеев, Грубник-Буйнова 1977, с. 73). Дослід-

ження на ньому проводили О. С. Федоровський, С. А. Семенов-Зусер та Б. А. Шрамко: досліджено 11 курганів (Гречко 2010, табл. 9). Матеріали цього некрополю дозволяють віднести час його функціонування до V—IV ст. до н. е., могильник біля с. Липкуватівка налічує не менше 46 насипів та 1 майдану, що вишикувані ланцюжком по лінії північ-південь. Один з курганів дослідив В. М. Окатенко у 2014 р. Пограбований курган містив поховання у катаком-

бі та за наявним речовим матеріалом датовано IV ст. до н. е. (Ократенко 2015). Гришківський курганний могильник дослідив Д. С. Гречко у 2006—2007 рр. під 13 насипами було простежено 18 поховань. Могильник датується в межах V—IV ст. до н. е. (Гречко, Шелехань 2012).

В дослідженому регіоні у середньоскіфський час з'являється розвинена система відкритих поселень з зольниками, які складають окремі групи, так звані кущі (рис. 1). Вони розміщались у верхів'ях дрібних притоків, серед розгалуженої системи ярів та тяжіли до території вододілу. Вибір місця був зумовлений зручним положенням для ведення землеробства у місцях вільних від лісу. У той же час виникає перше городище в регіоні — Червоносівське (рис. 6), навколо нього також сконцентрована густа мережа синхронних йому стаціонарних поселень. Городище відрізняється простотою оборонної конструкції — захищено валом т ровом лише з боку поля. У V ст. до н. е. поряд з кущами відкритих поселень виникають Таранівське та Великогомільшанське городища. Скоріш за все, всі крім Коробових Хуторів виникли середньоскіфський час. Майданчик цих городищ захищений по периметру однією лінією укріплень. У пізньоскіфський час різко скорочується чисельність поселень вздовж Муравського шляху, нові селища виникають в середніх течіях приток (Новоселівка) та в заплавах великих річкових систем. Під питанням лишається функціонування Червоносівського, Таранівського та Великогомільшанського городища у IV ст. до н. е. Наприкінці V ст. до н. е. на мису біля Сіверського Дінця виникає добре укріплене городище Коробові Хутори, а в заплаві фіксуються сліди сезонних стійбищ. Процес проходить паралельно з інфільтрацією в регіон степових номадів.

Додаток

ПОСЕЛЕНСЬКІ ТА ПОХОВАЛЬНІ ПAM'ЯТКИ СКІФСЬКОГО ЧАСУ ПІВДЕННОЇ ЧАСТИНИ СІВЕРСЬКО-ДОНЕЦЬКОГО ЛІСОСТЕПУ¹

1. Велика Гомільша, городище — V—IV ст. до н. е.
2. Таранівське, городище — V—IV ст. до н. е.
3. Коробові Хутори, городище — кінець V—IV ст. до н. е.
4. Червоносівське, городище — VI—V ст. до н. е.
5. Нововодолазьське, городище — ?
6. Раздольне, могильник — ?
7. Липкуватівка, могильник — кінець V—IV ст. до н. е.
8. Гришківка, могильник — кінець V—IV ст. до н. е.
9. Велика Гомільша, могильник — V—IV ст. до н. е.

1. У додатку інформація дана таким чином: № на карті (див. рис. 1). Назва пам'ятки, тип пам'ятки — датування.

10. Суха Гомільша, могильник — V—IV ст. до н. е.
11. ур. Заповітне, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
12. Таранівка, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
13. Гришківка, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
14. Мисове 1, поселення з зольниками — V—IV ст. до н. е.
15. Мисове 2, поселення з зольниками — V—IV ст. до н. е.
16. Пасіки 1, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
17. Пасіки 2, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
18. Пасіки 3, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
19. Козачка 1, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
20. Козачка 2, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
21. Верхній Бишкін, поселення з зольниками — VI—V ст. до н. е.
22. Верхній Бишкін 2, поселення з зольниками — VI—V ст. до н. е.
23. Завадівка 1, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
24. Завадівка 2, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
25. Рябухіно 1, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
26. Рябухіно 6, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
27. Червоносівське 2, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
28. Червоносівське 3, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
29. Собатівка, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
30. Бражники, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.
31. Новоселівка, поселення з зольниками — V—IV ст. до н. е.
32. Задонецьке, поселення на пісчаних дюнах — V—IV ст. до н. е.
33. Черкаський Бишкін 1, поселення на пісчаних дюнах — V—IV ст. до н. е.
34. Соколове 2, поселення на пісчаних дюнах — V—IV ст. до н. е.
35. Миргорода, поселення на пісчаних дюнах — V—IV ст. до н. е.
36. Комсомольське, поселення на пісчаних дюнах — V—IV ст. до н. е.
37. Мерефа 1, поселення на пісчаних дюнах — V—IV ст. до н. е.
38. Таранівка 2, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
39. Першотравневе 1, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
40. Руський Бишкін, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
41. Колісники, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
42. Велика Гомільша 1, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
43. Велика Гомільша 2, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
44. Велика Гомільша ур. Вовківня, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.

45. Першотравневе 2, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
46. Бірочок, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
47. Суха Гомільша, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
48. Суха Гомільша 2, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
49. Безпалівка, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
50. Верхній Бішкин 3, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
51. Верхній Бішкин 4, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
52. Рябухіно 2, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
53. Рябухіно 3, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
54. Рябухіно 4, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
55. Рябухіно 5, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
56. Червоносове 4, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
57. Червоносове 5, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
58. Червоносове 6, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
59. Стулепівка, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
60. Сосонівка, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
61. Яротивка, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
62. Нововодолазьське, селище — друга половина VI—IV ст. до н. е.
63. Черкаський Бішкин 2, селище на краю бороваї тераси — V—IV ст. до н. е.
64. Лиман 3, селище на краю тераси — V—IV ст. до н. е.
65. Лиман оз. Чайка, селище на краю тераси — V—IV ст. до н. е.
66. Мерефа 3, селище на краю тераси — V—IV ст. до н. е.
67. Борки 2, селище на краю тераси — V—IV ст. до н. е.
68. Борки 3, селище на краю тераси — V—IV ст. до н. е.
69. Сердюкове 2, селище на лівому березі Сіверського Дінця — V—IV ст. до н. е.
70. Демент'єве, поселення з зольниками — друга половина VI—V ст. до н. е.

ЛІТЕРАТУРА

- Андриенко, В. П. 1970. *Отчет о раскопках и разведках на территории харьковской и Полтавской областей в 1970 г.* Науковий архів ІА НАНУ, 1970/77.
- Афанасьев, Г. Е. 1987. Население лесостепной зоны бассейна Среднего Дона в VIII—X веках (аланский вариант салтово-маяцкой культуры). *Археологические открытия на новостройках*, 2, с. 88-132.
- Багалец, Д. И. 1905. Объяснительный текст к археологической карте Харьковской губернии. *Труды XII археологического съезда*, I, с. 1-92.
- Бандуровский, А. В., Буйнов, Ю. В. 2000. *Курганы скифского времени (северскодонецкий вариант)*. Киев: ІА НАНУ.

- Бондар, Н. Н. 1974. *Поселения среднего Поднепровья ранней бронзы*. Київ: Наукова думка.
- Буйнов, Ю. В. 1976. *Отчёт предскифского отряда скифо-славянской экспедиции ХГУ о разведках и раскопках в 1976*. Науковий архів ІА НАНУ, 1976/111.
- Буйнов, Ю. В., Михеев, В. К. 1989. Курган срубной культуры у с. Сухая Гомольша на Харьковщине. *Вестник харьковского университета*, 343: история, 23, с. 87-95.
- Голубева, І. В. 2013. Охоронні Дослідження поселення скифського часу біля с. Новоселівка Нововодолазьського р-ну. *Археологічні дослідження в Україні 2012 р.*, с. 247.
- Граков, Б. Н. 1971. *Скифы*. Москва: МГУ.
- Гречко, Д. С., Шелехань, А. В. 2012. *Гришковский могильник скифов на Харьковщине*. Киев: ІА НАНУ.
- Гречко, Д. С. 2010. *Населення скифського часу на Сіверському Дінці*. Київ: ІА НАНУ.
- Дараган, М. Н. 2017. Городища-гиганты скифской эпохи в Украинской Лесостепи (особенности расположения и фортификации). Вводные замечания. *Археология и геоинформатика*, 8, с. 2-101.
- Задников, С. А., Шрамко, И. Б. 2003. Памятники скифского времени в бассейне реки Ольховатка. *Проблеми історії та археології України*, с. 37-40.
- Колода, В. В. 1987. *Археологические разведки в бассейне верхнего течения Северского Донца*. Науковий архів ІА НАНУ, 1987/100.
- Колода, В. В. 1990. *Археологические разведки в бассейне верхнего течения Северского Донца и Оскола*. Науковий архів ІА НАНУ, 1990/226.
- Колода, В. В. 2004. Работы 2003 г. на городище Коробовы Хутора и в его округе. *Археологічні відкриття в Україні 2002—2003 рр.*, 6, с. 167-169.
- Колода, В. В. 2012. Дослідження зольників 3—5 на скифському селищі Новоселівка в Харківській обл. *Археологічні дослідження в Україні 2012 р.*, с. 337-338.
- Крыганов, А. В. 1996. Археологические разведки на Харьковщине в 1995—1996 годах. *Археологічні дослідження в Україні 1994—1996 рр.*, с. 59-61.
- Крютченко, А. А. 2016. Перекопский вал на харьковщине. *Археология і давня історія України*, 2 (23): Старожитності раннього залізного віку, с. 292-298.
- Крютченко, О. О. 2018. Розвідки на території Зміївського району Харківської області. *Археологічні дослідження в Україні 2016 р.*, с. 249-251.
- Левицкий, И. Ф. 1948. *Археологические исследования в Харьковской области 1948 г. (сообщение)*. Науковий архів ІА НАНУ, 1948/17.
- Ляпушкин, И. И. 1961. *Днепровское Лесостепное Левобережье в эпоху железа*. Москва: Наука. Материалы и исследования по археологии СССР, 104.
- Михеев, В. К. 2001. *Отчёт о раскопках Средневековой археологической экспедиции Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина за 1999 г.* Науковий архів ІА НАНУ, 1999/96.
- Михеев, В. К. 1998. *Отчёт о работе Средневековой экспедиции Харьковского государственного университета в 1998 г.* Науковий архів ІА НАНУ, 1998/80.
- Мозолевский, Б. Н. 1973. Скифские погребения у с. Нагорное близ г. Орджоникидзе на Днепропетровщине. В: Тереножкин, А. И. (ред.). *Скифские древности*. Киев: Наукова думка, с. 208-234.
- Моруженко, А. А. 1969. *Городища лесостепной Скифии (история строительства оборонительных сооружений, жилищ и хозяйственных построек в*

VII—III вв. до н. э.). Автореферат диссертации ... канд. ист. наук. Харьков.

Окатынко, В. М. 2015. Дослідження скифського кургану біля с. Липкуватівка на Харківщині. *Археологічні дослідження в Україні 2014 р.*, с. 235-236.

Окатынко, В. М., Голубева, І. В. 2012. Дослідження зольника на поселенні Новоселівка. *Археологічні дослідження в Україні 2012 р.*, с. 341.

Пеляшенко, К. Ю. 2012. Дослідження поселення скифського часу Новоселівка. *Археологічні дослідження в Україні 2011 р.*, с. 341-342.

Плетнёва, С. А. 1955. *Отчёт о работе Северо-Донецкого отряда Таманской экспедиции летом 1955 г.* Науковий архів ІА НАНУ, 1955/16.

Радзиевская, В. Е. 1974. *Отчет о работе северскодонецкого отряда археологической экспедиции Харьковской областной организации охраны памятников истории и культуры и Харьковского дворца пионеров и школьников им. П. П. Постышева в 1974 году.* Науковий архів ІА НАНУ, 1974/67.

Ревенко, В. І. 1999. *Отчет о разведках в Купянском и Нововодолажском районах Харьковской области в 1999 году.* Науковий архів ІА НАНУ, 1999/62.

Рудаков, В. Е. 1890—1907. Муравский шлях. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т.*

Семенов-Зусер, С. А. 1949. *Археологические раскопки на территории с. Большая Гомольша в 1949 году.* Науковий архів ІА НАНУ, 1949/40.

Фукс, М. 1931. Про городища скитської доби на Харківщині. *Записки ВУАК*, 1, с. 85-124.

Шрамко, Б. А. 1955. *Археологические исследования Харьковского государственного университета им. А. М. Горького в Харьковской и Полтавской областях в 1954 г.* Науковий архів ІА НАНУ, 1954/14.

Шрамко, Б. А. 1955. *Предварительные сообщения о разведках и раскопках Северо-Донецкой археологической экспедиции в 1955 году.* Науковий архів ІА НАНУ, 1955/34.

Шрамко, Б. А. 1957. *Отчет о разведках и раскопках археологической экспедиции ХГУ в 1957 году.* Науковий архів ІА НАНУ, 1957/16а.

Шрамко, Б. А. 1958. *Отчет о разведках и раскопках археологической экспедиции ХГУ в 1958 году.* Науковий архів ІА НАНУ, 1958/31.

Шрамко, Б. А. 1962. *Древности Северского Донца.* Харьков: ХГУ.

Шрамко, Б. А. 1972. *Отчет о работах скифославянской археологической экспедиции Харьковского университета в 1972 году.* Науковий архів ІА НАНУ, 1972/61а.

Шрамко, Б. А. 1975. Крепость скифской эпохи у с. Бельск — город Гелон. В: Тереножкин, А. И. (ред). *Скифский мир.* Киев: Наукова думка, с. 94-132.

Шрамко, Б. А. 1998. Люботинское городище. В: Буйнов, Ю. В. (ред.). *Люботинское городище,* Харьков, с. 9-131.

Шрамко, Б. А., Михеев, В. К., Грубник-Буйнова, Л. П. 1997. *Справочник по археологии Украины. Харьковская область.* Киев: Наукова думка.

Шрамко, І. Б. 2003. Исследование округа Люботинского городища. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 2/2002, 1/2003, с. 102-108.

Шрамко, І. Б. 2001. *Отчет об археологических разведках на территории Нововодолажского и Валковского р-ов Харьковской обл. в 2001.* Науковий архів ІА НАНУ, 2001/54.

Шрамко, І. Б. 2010. Охранные исследования поселения скифского времени у с. Новоселовка. *Археологічні дослідження в Україні 2009 р.*, с. 376-377.

Шрамко, І. Б., Задников, С. А., Зоря, А. О. 2004. Селище скифского времени у с. Червоносово. *Древности 2004*, с. 27-32.

Шрамко, І. Б., Пеляшенко, К. Ю., Задников, С. А. 2011. Охранные раскопки поселения скифского времени у с. Новоселовка. *Археологічні дослідження в Україні 2011 р.*, с. 446.

REFERENCES

Andrienko, V. P. 1970. *Отчет о раскопках и разведках на территории харьковской и полтавской областей в 1970 г.* Naukoviy arhiv IA NANU, 1970/77.

Afanasev, G. E. 1987. Naselenie lesostepnoy zonyi basseyna Srednego Dona v VIII—X vekah (alanskiy variant saltovo-mayatskoy kulturyi). *Arheologicheskie otkryitiya na novostroykah*, 2, s. 88-132.

Bagaley, D. I. 1905. Ob'yasnitelnyy tekst k arheologicheskoy karte Harkovskoy gubernii. *Trudyi XII arheologicheskogo s'ezda*, I, s. 1-92.

Bandurovskiy, A. V., Buynov, Yu. V. 2000. *Kurganyi skifskogo vremeni (severskodonetskiy variant).* Kiev: IA NANU.

Bondar, N. N. 1974. *Poseleniya srednego Podneprovya ranney bronzyi.* Kiev: Naukova dumka.

Buynov, Yu. V. 1976. *Otch Yot predskifskogo otryada skifoslavianskoy ekspeditsii HGU o razvedkah i raskopkah v 1976.* Naukoviy arhiv IA NANU, 1976/111.

Buynov, Yu. V., Miheev, V. K. 1989. Kurgan srubnoy kulturyi u s. Suhaya Gomolsha na Harkovschine. *Vestnik Kharkovskogo universiteta*, 343: istoriya, 23, s. 87-95.

Golubeva, I. V. 2013. Ohoronni doslidzhennya poselennya skifskogo chasu bilya s. Novoselivka Novovodolazhskogo r-nu. *Arheologichni doslidzhennja v Ukraini 2012 r.*, s. 247.

Grakov, B. N. 1971. *Skifyi.* Moskva: MGU.

Grechko, D. S., Shelehan, A. V. 2012. *Grishkovskiy mogilnik skifov na Harkovschine.* Kiev: IA NANU.

Grechko, D. S. 2010. *Naselennya skifskogo chasu na Siverskomu Dintsi.* Kyiv: IA NANU.

Daragan, M. N. 2017. Gorodischa-giganty skifskoy epohi v Ukrainiskoy Lesostepi (osobennosti raspolozheniya i fortifikatsii). *Vvodnyie zamechaniya. Arheologiya i geoinformatika*, 8, s. 2-101.

Zadnikov, S. A., Shramko, I. B. 2003. Pamyatniki skifskogo vremeni v bassejne reki Olhovatka. *Problemi istoriyi ta arheologiyi Ukraini*, s. 37-40.

Koloda, V. V. 1987. *Arheologicheskie razvedki v baseyne verhnego techeniya Severskogo Donsa.* Naukoviy arhiv IA NANU, 1987/100.

Koloda, V. V. 1990. *Arheologicheskie razvedki v baseyne verhnego techeniya Severskogo Donsa i Oskola.* Naukoviy arhiv IA NANU, 1990/226.

Koloda, V. V. 2004. Raboty 2003 g. na gorodische Korobovyi Hutora i v ego okruge. *Arheologichni vidkrytija v Ukraini 2002—2003 rr.*, s. 167-169.

Koloda, V. V. 2012. Doslidzhennya zolnikov 3—5 na skifskomu selischi Novoselivka v Harkivskiy obl. *Arheologichni doslidzhennja v Ukraini 2012 r.*, s. 337-338.

Kryiganov, A. V. 1996. Arheologicheskie razvedki na Harkovschine v 1995—1996 godah. *Arheologichni doslidzhennya v Ukraini 1994—1996 rokiv*, s. 59-61.

Kryutchenko, A. A. 2016. *Perekopskiy val na harkovschine. Arheologiya i davnya istoriya Ukrainy*, 2 (23): Starozhitnosti rannogo zaliznogo viku, s. 292-298.

Kryutchenko, O. O. 2018. Rozvidki na teritoriyi Zmijivskogo rayonu Harkivskoji oblasti. *Arheologichni doslidzhennja v Ukraini 2016 r.*, s. 249-251.

Levitskiy, I. F. 1948. *Arheologicheskie issledovaniya v Harkovskoy oblasti 1948 g. (soobschenie).* Naukoviy arhiv IA NANU, 1948/17.

Lyapushkin, I. I. 1961. *Dneprovskoe Lesostepnoe Levoberezhe v epohu zheleza.* Moskva: Nauka. Materialyi i issledovaniya po arheologii SSSR, 104.

Miheev, V. K. 2001. *Otchyot o raskopkah Srednevekovoy arheologicheskoy ekspeditsii Harkovskogo natsionalnogo universiteta im. V. N. Karazina za 1999 g.* Naukoviy arhiv IA NANU, 1999/96.

Mihev, V. K. 1998. *Otchyot o rabote Srednevekovoy ekspeditsii Harkovskogo gosudarstvennogo universiteta v 1998 g.* Naukoviy arhiv IA NANU, 1998/80.

Mozolevskiy, B. N. 1973. Skifskie pogrebeniya u s. Nagornoe bliz g. Ordzhonikidze na Dnepropetrovschine. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skifskie drevnosti*. Kiev: Naukova dumka, s. 208-234.

Moruzhenko, A. A. 1969. *Gorodischa lesostepnoy Skifii (istoriya stroitelstva oboronitelnykh sooruzheniy, zhilisch i hozyaystvennykh postroek v VII—III vv. do n. e.)*. Avtoreferat disertatsiyi ... kand. ist. nauk. Harkov.

Okatenko, V. M. 2015. Doslidzhennya skifskogo kurganu bilya s. Lipkuvativka na Harkivschi. *Arheologichni doslidzhennya v Ukraini 2014 r.*, s. 235-236.

Okatenko, V. M., Golubeva, I. V. 2012. Doslidzhennya zolnika na poseleenni Novoselivka. *Arheologichni doslidzhennya v Ukraini 2012 r.*, s. 341.

Pelyashenko, K. Yu. 2012. Doslidzhennya poseleenny skifskogo chasu Novoselivka. *Arheologichni doslidzhennya v Ukraini 2011 r.*, s. 341-342.

Pletnyova, S. A. 1955. *Otchyot o rabote Severo-Donetskogo otryada Tamanskoy ekspeditsii letom 1955 g.* Naukoviy arhiv IA NANU, 1955/16.

Radzievskaya, V. E. 1974. *Otchet o rabote severskodonetskogo otryada arheologicheskoy ekspeditsii Harkovskoy oblastnoy organizatsii ohranyi pamyatnikov istorii i kultury i Harkovskogo dvortsia pionerov i shkolnikov im. P. P. Postysheva v 1974 godu*. Naukoviy arhiv IA NANU, 1974/67.

Revenko, V. I. 1999. *Otchet o razvedkah v Kupyanskom i Novovodolazhskom rayonah Harkovskoy oblasti v 1999 godu*. Naukoviy arhiv IA NANU, 1999/62.

Rudakov, V. E. 1890—1907. Muravskiy shlyah. *Entsiklopedicheskii slovar Brokgauza i Efrona*: v 86 t.

Semenov-Zuser, S. A. 1949. *Arheologicheskie raskopki na territorii s. Bolshaya Gomolsha v 1949 godu*. Naukoviy arhiv IA NANU, 1949/40.

Fuks, M. 1931. Pro gorodischa skitskoYi dobi na Harkivschi. *Zapiski VUAK*, 1, s. 85-124.

Shramko, B. A. 1955. *Arheologicheskie issledovaniya Harkovskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. M. Gorkogo v Harkovskoy i Poltavskoy oblastyah v 1954 g.* Naukoviy arhiv IA NANU, 1954/14.

Shramko, B. A. 1955. *Predvaritelnyye soobscheniya o razvedkah i raskopkah Severo-Donetskoy arheologicheskoy ekspeditsii v 1955 godu*. Naukoviy arhiv IA NANU, 1955/34.

Shramko, B. A. 1957. *Otchet o razvedkah i raskopkah arheologicheskoy ekspeditsii HGU v 1957 godu*. Naukoviy arhiv IA NANU, 1957/16a.

Shramko, B. A. 1958. *Otchet o razvedkah i raskopkah arheologicheskoy ekspeditsii HGU v 1958 godu*. Naukoviy arhiv IA NANU, 1958/31.

Shramko, B. A. 1962. *Drevnosti Severskogo Donsa*. Harkov: HGU.

Shramko, B. A. 1972. *Otchet o rabotah skifo-slavyanskoy arheologicheskoy ekspeditsii Harkovskogo universiteta v 1972 godu*. Naukoviy arhiv IA NANU, 1972/61a.

Shramko, B. A. 1975. Krepост skifskoy epohi u s. Belsk — gorod Gelon. In: Terenozhkin, A. I. (ed.). *Skifskiy mir*. Kiev: Naukova dumka, s. 94-132.

Shramko, B. A. 1998. *Lyubotinskoe gorodische*. Harkov: Region-Inform.

Shramko, B. A., Mihev, V. K., Grubnik-Buynova, L. P. 1997. *Spravochnik po arheologii Ukrainy*. Harkovskaya oblast. Kiev: Naukova dumka.

Shramko, I. B. 2003. Issledovanie okrugy Lyubotinskogo gorodischa. *Arheologichniy litopis Livoberezhnoyi Ukrainy*, 2/2002, 1/2003, s. 102-108.

Shramko, I. B. 2001. *Otchet ob arheologicheskikh razvedkah na territorii Novovodolazhskogo i Valkovskogo r-ov Harkovskoy obl. v 2001*. Naukoviy arhiv IA NANU, 2001/54.

Shramko, I. B. 2010. Ohrannyye issledovaniya poseleeniya skifskogo vremeni u s. Novoselovka. *Arheologichni doslidzhennya v Ukraini 2009 r.*, s. 376-377.

Shramko, I. B., Zadnikov, S. A., Zorya, A. O. 2004. Selische skifskogo vremeni u s. Chervonosovo. *Drevnosti 2004*, s. 27-32.

Shramko, I. B., Pelyashenko, K. Yu., Zadnikov, S. A. 2011. Ohrannyye raskopki poseleeniya skifskogo vremeni u s. Nov-

oselovka. *Arheologichni doslidzhennya v Ukraini 2011 r.*, s. 446-446.

O. O. Kriutchenko

ON THE BORDER OF THE STEPPE. THE SOUTHERN HILLFORT GROUP OF THE SCYTHIAN TIME OF THE DNIPRO-DONETSK FOREST-STEPPE

The structure of the fortified settlements enlarged on the territory of the Dnipro-Don forest-steppe, starting from the middle-second half of the VI century BC. According to the results of the investigation of the Bilsk hillfort, the Perekiipsky shaft in the Kharkiv region and settlements along the Muravsky path, we suggest that the functions of these fortifications were much wider than the protection of the inhabitants of the surrounding settlements. In this article we summarize the results of the investigation of the settlement group and burial fields that are located on the border of the steppe.

A developed system of the open settlements with ashes, which formed the separate groups, so-called bushes, appeared in this region in the Middle Scythian period. That were located in the upper reaches of small tides, among the ramified system of ravines near the watershed. The choice of that place was due to the convenient location for farming, in places free from the forest. At the same time there appeared the first hillfort in the region — Chervonosivske.

A synchronous and concentrated system of stationary settlements were located around this hillfort. The hillfort had the simple defensive structure (protected by a shaft and a moat from the one side of the field). The Taranivske and Velykohomilshansky hillforts with the bushes of the open settlements appeared in the V century BC. Likely, all settlements, except Korobovy Khutory were built in the Middle Scythian time. The site of these ancient settlements is protected along the perimeter with one line of fortifications. The number of settlements along the Muravsky path drastically decreased, in the Late Scythian time. The new settlements appeared in the middle flows of tributaries (Novoselivka) and in floodplains of large river systems. As an question — the functioning of Chervonosovsky, Taranivsky and Velykohomilshansky hillforts in the IV century BC. The well-fortified hillfort Korobovy Khutory appeared in the final of V century BC. on the cape near the Siversky Donets. The traces of seasonal stands are recorded in the floodplain. The process proceeds in parallel with the infiltration in the steppe nomads in this region.

Keywords: the Siversky Donets group of monuments, Scythian time, hillforts, settlements, burial fields, the settlement structure.

Одержано 28.02.2018

КРЮТЧЕНКО Олександрів, аспірант Інституту археології НАН України, пр. Героїв Сталінграда 12, Київ, 04210, Україна, Spg9m@ukr.net.

KRIUTCHENKO Oleksij O., graduate student, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Heroiv Stalingradu ave. 12, Kyiv, 04210, Ukraine, Spg9m@ukr.net.